PRZY GRANICY IMPERIÓW. KUJAWSKO-DOBRZYŃSKA DIASPORA PRAWOSŁAWNA W ŚWIETLE ANTROPONIMII (II POŁOWA XIX – POCZĄTEK XX WIEKU)

PIOTR ZŁOTKOWSKI
Maria Curie-Sklodowska University in Lublin

AT THE BORDER OF EMPIRES. KUJAWY-DOBRZYŃ ORTHODOX DIASPORA IN THE LIGHT OF ANTHROPONYMY (SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY). A review of: Duszyński-Karabasz, Henryk. *Anthroponymy of Orthodox Parishioners in Eastern Kuyavia and Dobrzyń Land in the Second Half of the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century*. Bydgoszcz: Kazimierz Wielki University Press, 2022. ISBN 978-83-8018-500-5, 322 pp. [In Polish: Duszyński-Karabasz, Henryk. *Antroponimia wiernych parafii prawosławnych na Kujawach Wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej w II połowie XIX i w początkach XX wieku*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2022.]

Keywords: Henryk Duszyński-Karabasz, Kujawy region, Dobrzyń land, Orthodoxy, anthroponymy

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy ukazała się niedawno książka Henryka Duszyńskiego-Karabasza *Antroponimia wiernych parafii prawosławnych na Kujawach Wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej w II połowie XIX i w początkach XX wieku*.

Opracowanie składa się ze wstępu (s. 11–29), pięciu rozdziałów: I. *Kujawy Wschodnie i ziemia dobrzyńska jako obszar pogranicza* (s. 31–38), II. *Prawosławie na Kujawach Wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej na tle dziejów Cerkwi na ziemiach polskich* (s. 39–47), III. *Imiona i imiona odojcowskie poświadczone w aktach metrykalnych parafii prawosławnych badanego terenu* (s. 49–100), IV. *Nazwiska poświadczone w aktach metrykalnych parafii prawosławnych badanego obszaru* (s. 101–242), V. *Charakterystyka antroponimii według poświadczeń metrykalnych poszczególnych parafii prawosławnych badanego obszaru* (s. 243–283) oraz wniosków końcowych (s. 285–287).

W rozdziale pierwszym autor przybliża dzieje badanego obszaru. Z przedstawionego opisu wynika, że nie jest on jednolity i składa się z dwóch odrębnych historycznie regionów – Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, których naturalną granicę stanowi rzeka Wisła. Do czasów panowania

księcia Konrada Mazowieckiego wchodziły one w skład dzielnicy mazowieckich Piastów (s. 34). W okresie nowożytnym na terytorium Kujaw utworzone zostały dwa województwa: brzesko-kujawskie i inowrocławskie, natomiast ziemia dobrzyńska stanowiła wówczas odrębną jednostkę administracyjną (s. 34, 37). Badany teren nie był jednolity także w okresie zaboru rosyjskiego – podzielony, najpierw między województwo mazowieckie i płockie, a od 1866 roku między gubernię warszawską i płocką (s. 35). Zarys historyczny obu regionów dopełnia ich charakterystyka etnograficzna (s. 36, 38).

Zwięzły rys dziejów prawosławia na badanym obszarze stanowi treść rozdziału drugiego. Autor omawia dzieje parafii prawosławnych we Włocławku (przed 1850 rokiem powstał tu prawosławny dom modlitewny – s. 42), Aleksandrowie Kujawskim (cerkiew wybudowano w mieście w 1877 roku – s. 43), Ciechocinku (tutejsza cerkiew została wzniesiona w 1894 roku – s. 44), Lipnie (cerkiew dyslokowana z Suwałk w 1866 roku – s. 44–45) i Rypinie (parafia prawosławna utworzona w 1894 roku – s. 46). Pomimo, iż początki osadnictwa ludności prawosławnej na tym terenie sięgają I połowy XIX wieku, przytoczone dane świadczą, że tutejsza sieć parafii prawosławnych (należących w latach 1875–1905 do diecezji chełmsko-warszawskiej, w okresie 1905–1914 – do warszawskiej) zaczęła wykształcać się dopiero po powstaniu styczniowym. Polski zryw niepodległościowy spowodował dążenie do zabezpieczenia granicy zachodniej imperium carów. Skutkiem tego był napływ Rosjan – głównie członków żandarmerii, straży granicznej, wojskowych – do Płocka, Włocławka oraz miast pogranicznych – Lipna, Rypina, czy Nieszawy. Wśród rosyjskiej ludności cywilnej przeważali nauczyciele, urzędnicy i ich rodziny (s. 41). Ewakuacja ludności prawosławnej w głąb Rosji w okresie I wojny światowej oraz odzyskanie przez Polskę niepodległości spowodowały zmniejszenie się liczby parafii tego wyznania. Warto dodać, że obecnie istnieją na tym terenie dwie parafie – we Włocławku i Ciechocinku i jedna cerkiew filialna – w Aleksandrowie Kujawskim.

Kolejne rozdziały monografii poświęcono analizie imion, formacji odojcowskich i nazwisk, wyekscerpowanych z ksiąg metrykalnych parafii prawosławnych w Aleksandrowie Kujawskim, Rypinie, Lipnie i we Włocławku. Metrykalia te przechowywane są we włocławskim oddziale Archiwum Państwowego w Toruniu (s. 13). Zachowane akta stanu cywilnego pochodzą z lat 1866–1913, co stworzyło możliwość zbadania systemu antroponimicznego lokalnej wspólnoty wyznaniowej w okresie półwiecza. Nie wszystkie istniejące księgi, co odnotowuje autor monografii, zostały poddane ekscerpcji. Zaznacza on, że z ksiąg metrykalnych parafii aleksandrowskiej wybrano materiał z najliczniejszych roczników każdej dekady, tzn. z lat 70., 80., i 90. XIX wieku oraz z pierwszej dekady wieku XX. Poddano natomiast analizie wszystkie antroponimy odnotowane w metrykaliach pozostałych parafii (s. 22).

W trzecim rozdziale omawianego opracowania zamieszczono *Słownik imion i ich wariantów* (s. 55–84) oraz *Słownik imion odojcowskich* (s. 84–100). Pierwsze zestawienie zostało podzielone na 3 grupy (w każdej z nich jednostki ułożono w kolejności alfabetycznej): 1. imiona dzieci, 2. imiona osób dorosłych (rodziców, rodziców chrzestnych, osób zaślubionych, zmarłych, świadków, księży), 3. dawne imiona konwertytów. Podział ten jest jak najbardziej uzasadniony, ze względu na specyfikę imion każdej z tych grup. Podstawę teoretyczną tego rozdziału stanowi omówienie dotychczasowych propozycji klasyfikacji imion autorstwa onomastów polskich – E. Brezy, M. Malec oraz rosyjskich – A. Superanskiej i N. Petrovskiego (Breza 2014, Malec 1996, Superanskaya 2005, Superanskaya 2010, Petrovskiy 2000). Wybrana i zastosowana przez autora metoda opisu imion, uwzględniająca ich etymologię, stopień adaptacji oraz zakres użycia, opiera się na ustaleniach dwóch ostatnich badaczy. Jeśli chodzi o formacje odojcowskie, zostały one rozdzielone, zgodnie ze strukturą, na cztery grupy: 1. z suf. *-ov/-ev*, *-ova/-eva*, 2. z suf. *-ovič/-evič*, 3. z suf. *-ič*, 4. z suf. *-ovna/-evna*, 5. z suf. *-inična*, 6. z suf. *-in/-ina*, wewnątrz których jednostki antroponimiczne ułożono w kolejności alfabetycznej. Onomasta podaje formy i pochodzenie imion motywujących formacje odojcowskie. Należy dodać, że każdy artykuł hasłowy zarówno słownika imion, jak i słownika formacji odojcowskich został opatrzony skrótem parafii, w której odnotowano poświadczenie antroponimu.

Najobszerniejszą część monografii stanowi rozdział czwarty. Omówiono w nim nazwiska (w liczbie 2190 form) poświadczone w aktach metrykalnych parafii prawosławnych badanego obszaru. Autor dokonał tu szczegółowego przeglądu propozycji klasyfikacji nazwisk, funkcjonujących w onomastyce polskiej, począwszy od Witolda Taszyckiego do Agnieszki Raszewskiej-Klimas (Taszycki 1924, Raszewska-Klimas 2018), ze szczególnym uwzględnieniem problemu wielomotywacyjności antroponimów. Jeśli chodzi o onomastykę rosyjską, najwięcej uwagi poświęcił propozycjom klasyfikacyjnym T. Pakszys i B. Unbegauna (Pakszys 1985, Unbegaun 1989). Do analizy zgromadzonego materiału antroponimicznego H. Duszyński-Karabasz wykorzystał klasyfikację Unbegauna, dostosowując ją do własnych potrzeb (s. 112). Wyekscerpowane nazwiska zostały ułożone w postaci słownika (s. 112–242). Artykuły hasłowe zawierają informacje o motywacji (autor wyodrębnia nazwiska pochodzące od nazw własnych – odimienne, odmiejscowe, odetnonimiczne, odhydronimiczne, odnazwiskowe (matronimiczne), od nazw geograficznych oraz nazwiska motywowane nazwami pospolitymi – odprzezwiskowe, odzawodowe, odtopograficzne) i o strukturze (onomasta wydziela nazwiska: z suf. *-ov/-ev*, z suf. *-enko*, z suf. *-ovič/-evič*, z suf. *-in*, z suf. *-sk-*, z suf. *-uk*, nazwiska bez wskaźników formalnych i inne formy) onimów. Tak jak w poprzednim rozdziale, artykuły hasłowe słownika zawierają skrót parafii, w której odnotowano dany antroponim.

Ostatni rozdział recenzowanej książki poświęcony jest charakterystyce systemu antroponimicznego (imienniczego, patronimicznego i nazwiskowego) poszczególnych parafii. Przedstawiono w nim parafialne listy: imion dzieci (frekwencyjne), imion dorosłych (frekwencyjne) oraz imion konwertytów. Onomasta podaje również informacje dotyczące frekwencji poszczególnych typów formacji odojcowskich i nazwisk na obszarze każdej z parafii. W tej części opracowania, w podrozdziale *Nazwiska – podsumowanie* przedstawiono dane statystyczne dotyczące liczebności poszczególnych grup semantycznych i strukturalnych nazwisk (s. 281–283).

W mojej ocenie monografia może być interesująca zarówno dla onomastów, jak i dla odbiorców nieobeznanych z tematyką nazewnictwa osobowego. Chciałbym zwrócić uwagę na dwie kwestie, które mnie szczególnie zainteresowały. Pierwsza dotyczy konwertytów. Według obliczeń autora w czterech badanych parafiach prawosławnych odnotowano 35 przypadków konwersji, głównie z katolicyzmu, w mniejszym stopniu z luteranizmu bądź judaizmu (14 osób zachowało poprzednie imię, natomiast 21 przyjęło nowe – s. 286). Wydaje się, że to mała liczba, tym bardziej, że statystycznie rzecz ujmując, na każdy zbadany rok przypada mniej niż jedna konwersja. Biorąc pod uwagę uprzywilejowanie prawosławia w tym okresie, należałoby się spodziewać ich więcej.

Drugą kwestią jest niska frekwencja formacji odojcowskich na *-ovič*/*-evič* oraz *-ič*. W parafii rypińskiej zostały poświadczone 3 formacje na *-ovič*/*-evič* i 4 na *-ič*, lipińskiej – odpowiednio 16 i 4, aleksandrowskiej – 24 i 3 oraz włocławskiej – 6 i 2. Łącznie stanowią one nie więcej niż 9% ogółu odnotowanych formacji patronimicznych. Autor zauważa, że w parafii lipnowskiej służą do identyfikacji dwóch grup: wojskowych oraz mieszczan i urzędników, a w rypińskiej charakteryzują osoby wysoko postawione (s. 271, 279). Uwagi onomasty o prestiżowej funkcji formantów *-ovič*/*-evič* oraz *-ič* w antroponimii rosyjskiej znajdują potwierdzenie w literaturze przedmiotu. Na temat prawnych uwarunkowań ich stosowania i ograniczeniach użycia w antroponimach z terenu Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i Rosji (w przeciwieństwie do ziem ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie używano ich swobodnie) pisało wielu onomastów, m.in. Unbegaun i Chichagov (Unbegaun 1989: 13–15, Chichagov 1959: 47–54). Tego typu formacje stanowią jeden z przykładów na to, jaki wpływ na kształtowanie się i rozwój systemu antroponimicznego mogą wywierać czynniki ekstralingwistyczne.

Badania przeprowadzone przez H. Duszyńskiego-Karabasza zaowocowały powstaniem pełnego, na dobrym poziomie merytorycznym, opisu systemu antroponimicznego (imion, formacji odojcowskich i nazwisk) społeczności prawosławnej Kujaw Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej w II połowie i na początku XX wieku. Opracowanie jest przeznaczone przede wszystkim

dla grona odbiorców, którzy interesują się tematyką słowiańskich nazw osobowych. Z pełnym przekonaniem można je również polecić czytelnikom zainteresowanym dziejami prawosławia w Polsce.

References

Breza 2014: Breza, Edward. *Zalety imionami ludzi*. Gdansk: Wydawnictwo Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, 2014. [In Polish: Breza, Edward. *Zalety imionami ludzi*. Gdańsk: Wydawnictwo Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, 2014.]

Chichagov 1959: Chichagov, Vasiliy. *Iz istorii russkikh imen otchestv i familiy. (Voprosy russkoy istoricheskoy onomastiki XV–XVII vv.)*. Moscow: Uchpedgiz, 1959. [In Russian: Чичагов, Василий. *Из истории русских имен отчеств и фамилий. (Вопросы русской исторической ономастики XV–XVII вв.)*. Москва: Учпедгиз, 1959.]

Malec 1996: Malec, Maria. *About Names and Surnames in Poland. Tradition and Modernity*. Krakow: Towarzystwo Milosnikow Jezyka Polskiego, 1996. [In Polish: Malec, Maria. *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1996.]

Pakszys 1985: Pakszys, Teresa. *Russian Surnames of the 15th–17th Centuries (Based on Legal Acts)*. University of Wroclaw Press, 1985. [In Polish: Pakszys, Teresa. *Nazwiska rosyjskie XV–XVII w. (na podstawie akt prawnych)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1985.]

Petrovskiy 2000: Petrovskiy, Nikandr. *Dictionary of Russian Personal Names*. Moscow: Russkiye slovari, 2000. [In Russian: Петровский, Никандр. *Словарь русских личных имен*. Москва: Русские словари, 2000.]

Raszewska-Klimas 2018: Raszewska-Klimas, Agnieszka. *Wieloznacznosc nazwisk Polakow*. Lodz: Lodz Scientific Society, 2018. [In Polish: Raszewska-Klimas, Agnieszka. *Wieloznaczność nazwisk Polaków*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2018.]

Superanskaya 2005: Superanskaya, Aleksandra. *Dictionary of Russian Personal Names*. Moscow: Eksmo, 2005. [In Russian: Суперанская, Александра. *Словарь русских личных имен.* Москва: Эксмо, 2005.]

Superanskaya 2010: Superanskaya, Aleksandra. *Slovar narodnykh form russkikh imen*. Moscow: Librokom, 2010. [In Russian: Суперанская, Александра. *Словарь народных форм русских имен*. Москва: Либроком, 2010.]

Taszycki 1924: Taszycki, Witold. *Polish Personal Names*. Warsaw-Krakow-Lublin-Lodz-Poznan-Zakopane-Vilnius: Gebethner i Wolff, 1924. [In Polish: Taszycki, Witold. *Polskie nazwy osobowe*. Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Poznań-Zakopane-Wilno: Gebethner i Wolff, 1924.]

Unbegaun 1989: Unbegaun, Boris. *Russian Surnames*. Moscow: Progress, 2003. [In Russian: Унбегаун, Борис. *Русские фамилии*. Москва: Прогресс, 2003.]

Piotr Złotkowski, dr hab.

Maria Curie-Sklodowska University in Lublin

https://orcid.org/0000-0001-5777-2114